

KADINLARIN ÜYE OLDUĞU DİNİ GRUPLARIN TUTUM VE DAVRANIŞLARA ETKİSİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ^{1*}

Fatma BAYNAL*

Öz

Toplumda, çeşitli nedenlere dayalı olarak kadına ilişkin bir takım algılar oluşmaktadır. Bu algılar, kadın için olumlu olabildiği gibi olumsuz yargılara da dönüşebilmektedir. Bu çalışmanın amacı toplumdaki kadın algısına dair cinsiyet tutumlarının dini gruplara yansımaları tespit etmektir. Ayrıca makale, dini grupların kadınların tutum ve davranışlarına nasıl etki ettiğini konu edinmektedir. Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmıştır. Araştırma, İstanbul'da yaşayan farklı dini gruplara mensup 50 kadın katılımcı üzerinden yürütülmüştür. Her bir gruptan 10 katılımcı olmak üzere 5 farklı dini grup seçilmiştir. Bu gruplar; Menzil tarikatı, Süleyman Efendi cemaati, İsmailağa cemaati, Gülen cemaati² ve Rifai tarikatıdır. Araştırmamız, katılımcıların görüşlerine dayalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, dini grup, cinsiyet, tutum, tarikat.

EXAMINATION OF THE EFFECTS OF RELIGIOUS GROUPS ON WOMENS' ATTITUDES AND BEHAVIOURS IN TERMS SOCIAL GENDER CONCEPT

Abstract

Different perceptions about women have been formed in societies. These perceptions can be transformed to both positive and negative judgements. This study aims to identify the sexist attitudes about women perceptions towards religious groups. The article also discusses how religious groups influence women's attitudes and behavior. Semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods, was used in this study. This research is based on 50 women who are belonging to different religious groups in İstanbul. Ten participants were chosen from each of 5 different religious groups. These groups are Gülen's religious community, The sect of Menzil, İsmailağa's religious community, Süleyman Efendi's religious community and The sect of Rifai. In our study, within the scope of the effect of religious group, its effect on religious, spiritual and moral values were studied according to views of participants. The findings of this research based on the views of the participants.

Keywords: woman, religious group, gender, attitude, sect,

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 01.07.2017; Yayın Kurulu ve Hakem Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayıma Kabul Edildiği Tarih: 15.11.2017

- 1 Bu makale, yazara ait olan "Kadınların Dini Gruplara Yönelim Nedenleri ve Dini Grupların Psiko-Sosyal ve Dini/Manevi Etkileri" adlı doktora tez çalışmasından alınılanarak hazırlanmıştır.
- * Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, e-mail: fatmayogurtcu@gmail.com
- 2 26 Mayıs 2016 tarihli MGK toplantısında, paralel devlet yapılanması olarak ifade edilen bu cemaatin, bir terör örgütü olduğu açıklanmış; 20 Temmuz 2016'da yapılan MGK toplantısında ise Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak açıkça silahlı bir örgüt olduğu belirtilmiştir. (Bkz. <https://www.mgk.gov.tr/index.php/26-mayis-2016-tarihli-toplanti>; <https://www.mgk.gov.tr/index.php/20-temmuz-2016-tarihli-toplanti>). Araştırmamız, ülkemizde yaşanan bu gelişmelerin öncesinde tamamlandığı için bu çalışmada "Gülen cemaati" olarak ifade edilmiş ve kodlamalar bu şekilde yapılmıştır.

Giriş

Dinî gruplar sosyal grupların özel bir kategorisine dâhil olmakla birlikte tarikat ve cemaatleri kapsamaktadır.³ Cemaatler, tarikatların sekülerleşme ile birlikte dönüşüme uğramış hali olarak tanımlanmaktadır.⁴ Cemaatler de tarikatlar gibi özünde tasavvufi özellikler barındırmakla birlikte sekülerleşme ve modernleşmenin etkisiyle farklılaşmış; daha geniş kitlelere ulaşma amacı gütmeye başlamışlardır.⁵

İnsanların dinî gruplara girmesinde birçok etken olup⁶ özellikle dinî kaygılar ön plandadır. Bununla birlikte bu gruplardaki dinî bilgi aktarımı, grupların kendi inançları ve amaçları çerçevesinde olmaktadır. Bu durum, gruplara üye olan kişilerin tutum ve davranışlarına zamanla yansımaktadır.

Cinsiyet kalıpları, kadın ve erkeğin birbirinden farklı iki cins olduğuna inanmakla başlamaktadır.⁷ Cinsiyet kavramı, kadın ve erkek olmanın biyolojik yönünü vurgularken⁸ toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal ve kültürel olarak belirlenen; içeriği zamansal ve toplumsal açıdan değişen cinsiyet konumudur. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklar cinsiyeti; toplumun bu farklılıkları kültürel ve toplumsal bir sisteme bağlamasıyla ortaya çıkan algı ise toplumsal cinsiyeti oluşturmaktadır.⁹

Kadınların psikolojik açıdan erkeklere göre daha uysal, daha pasif, daha itaatkâr; daha fazla güvene ve yardıma ihtiyacı olduğu ile ilgili çalışmalar söz konusudur.¹⁰ Ayrıca çoğunlukla kaygısal hastalıklara ve depresyona daha yatkın oldukları ile ilgili araştırmalar mevcuttur.¹¹ Gray'e göre kadınların, hayata ve insanlara karşı duyarlı olmaları nedeniyle psikolojileri çok çabuk bozulabilmekte; problemlerle dolu olan zihni, bunların üstesinden gelmedi-

- 3 Celalettin Çelik, "Türkiye'de Dinî Grupların Sosyolojisi," *Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 5-29. (2011), s.7.
- 4 Orhan Türkoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul, 2004, s.690.
- 5 Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, İstanbul, 2006, 158-159. Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul, 2003, 16; Taslamam, Caner, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, İstanbul, 2011, s.157.
- 6 Bkz. Erhan Yetik, *Tarikatlar ve Dinî Hayat*, Samsun, 1996, s. 122-124. Efe, Adem, *Dinî Gruplaşma ve Cemaatleşme Olgusunun Sosyolojik Açıdan İncelenmesi (Isparta Örneği)*, Isparta, 2008, s. 88. Certel, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Ankara, 2003, s.188.
- 7 Aksu Bora, *Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde*, Ed. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi, 2012, s.2.
- 8 Sema Güzel Oruk, *Toplumsal Cinsiyetin Oluşumunda Psikososyal ve Dinsel Faktörlerin Rolü ve Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2007, s. 2.
- 9 Adnan Kürkçü, *Toplumsal Cinsiyet ve Din: Son Dönem Dindar Kadın Yazarların Bakışıyla Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Algısının Dönüşümü ve Din* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2013, s. 6.
- 10 Benjamin Beit Hallahmi, Michael Argyle, *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*, London&New York 1997, s. 142-143.
- 11 David De Vaus, *Marriage and Mental Health. Family Matters*, 2002, (62). 26-32., s. 32.

ğinde kendisini güçsüz hissedebilmektedir.¹² Beavoir ise kadınlığın; genetik farklardan ortaya çıkmadığını, kültürel bir oluşum olduğunu aktarmıştır.¹³

Geleneksel kültür kıymetlerini nakletme, gruba tabi olma, erkeğe boyun eğme, grup menfaatleri namına başkalarıyla ihtilafa düşmekten kaçınma gibi kadın rolleri¹⁴ ağırlıklı olarak toplumsal cinsiyet algısından kaynaklanmaktadır.¹⁵ Bu algı, zamanla tarihsel, siyasal, coğrafi ve kültürel koşulların değişmesiyle farklılaşmaktadır.¹⁶ Bu nedenle toplumda yaşanan değişimler kadına yönelik algıyı ve kadının konumunu etkilemektedir.

Türkiye’de modernleşme süreci ile birlikte toplumda kadının konumuna dair yaşanan değişimler bunun en bariz göstergesidir. Arslan’a göre Türk modernleşmesinin siyasal ve sosyal alandaki süreci, kadın bedeni üzerinden yürütülmüştür.¹⁷ 1923’te Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türk kadını ekonomik özgürlük ve iş sahibi olma açısından birçok avantaj elde etmiştir.¹⁸ Özellikle kadının iş hayatına atılması, eğitim seviyesinin yükselmesi gibi nedenler, kadın ve erkeğe ait rolleri büyük ölçüde değişime uğratmış hatta kadın ve erkeğin rolleri arasındaki mesafe azalmıştır.¹⁹

Türk toplumunda kadına atfedilen rollere bakıldığında; kızlardan nazık, iffetli ve itaatkâr olma gibi beklentiler söz konusudur. Ayrıca evlenmeden önce bakire olmaları, evlendikten sonra ev işlerini iyi bilmeleri, iyi bir anne olmaları, gerekirse çocukları için her türlü fedakârlığı yapmaları önemsenmektedir.²⁰ Erkeklerin ise toplumlarda genel olarak güçlü, kararlı, başarılı ve dayanıklı olmaları beklenmektedir. Cinsler arası bu farklılık, ataerkil güç ilişkileri sisteminden kaynaklanmaktadır.²¹ Sonuçta kadına ve erkeğe sosyal sistemde ayrı kodlar verilmesi²² ve bu kültürel bağlamın cinsiyete olan etkisi göz ardı edilmemelidir.²³

12 John Gray, *Men, Women and Relationships*. New York, 1993, s. 92-93.

13 Aktaran Şirin Tekeli, *Kadınlar İçin*. İstanbul, 1988, s.174-175.

14 David Krech ve diğ., *Cemiyet İçinde Fert*. Çeviren: Mümtaz Turhan. İstanbul, 1971, S.401.

15 Florence L. Denmark ve diğ., *Historical Development of the Psychology of Women*. Florence L.Denmark and Michele A.Paludi (Eds). In *Psychology of Women:A Handbook of Issues and Theories*. Westport, Conn, 2008., 3-40. s.14-15.

16 İbrahim Bahadır, *Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler*. İstanbul, 2005, s.16.

17 Ali Arslan, *Türk Modernleşme Sürecinde Kadın Perspektifi ve Cemiyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2003.

18 Ruth F.. Small, *Woman in the Changing Islamic System*. Delhi.,1983, s.253.

19 Burcu Öngen, Serpil Aytaç, “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi.” *Sosyoloji Konferansları*. No: 48 (2013-2) / 1-18. s. 13.

20 Fatma Mansur Coşar, *Women in Turkish Society*, in *Women in the Muslim World*, Lois Beck, Nikki Keddie (Eds),USA: Harvard University Press. 1944. 124-141. S. 125-128.

21 Cengiz Kurtuluş ve diğ. (2004). “Hegemonik erkekliğin peşinden,” *Toplum ve Bilim Dergisi*. s.101, 50-70.

22 Camillia Fawzi El-Solh, Judy Mabro, *İslam and Muslim Women*. Ed. Camilla Fawzi El-Solh, Judy Mobra. In *Muslim Women’s Choices: Religious Belief and Social Reality*. UK 1994, s. 7-8.

23 Linda Woodhead, *Gender Differences in Religious Practiceand Significance*. *IAET.International ScientificResearches*. 2013. 13, 58-85. S. 58.

Kadınlar ile ilgili radikal toplumsal değişimler yaşanmakla birlikte geleneksel toplum yapısının getirmiş olduğu baskı ve ataerkil kültürün etkileri hala devam etmektedir. Gök'ün araştırma sonucunda evli kadın ve erkekler arasında daha olumlu yöne gidiş olduğu görülse de ev içi rollerin diğer rollere göre daha fazla direnç gösterdiği ortaya çıkmıştır.²⁴ Öztürk'ün araştırmasında kadınların, haklar konusunda oldukça hassas oldukları ve kısıtlanmaya karşı oldukları; özellikle okuyup iyi bir sosyal statü elde etmek istedikleri görülmüştür. Ancak hala kız ve erkek çocukları arasında toplumsal cinsiyet ayrımcılığı vardır.²⁵

Kadının ataerkil düzende arka plana itilmesi konusundaki eleştirilerle birlikte modernizmin getirmiş olduğu bazı olumsuzluklar da söz konusudur. Sarmış ve Badinter'e göre modern hayatta kadın cinselliğinin ön plana çıkarılması ve kariyer peşinde koşması, eş ve anne olma özelliğini ötelemesine; böylelikle yalnız yaşayan kadınların çoğalmasına ve boşanma oranlarının artmasına sebep olmuştur.²⁶ Sonuçta modernizm kadına avantajlar sunmakla birlikte dezavantajları da zamanla ortaya çıkmaya ve tartışılmaya başlanmıştır.

Toplumsal cinsiyet algısında dinlerin de çok büyük bir rolü vardır. Çünkü dinler bu kalıpların kutsal olgular olarak algılanıp onay bulmasında etkilidir.²⁷ Bununla birlikte toplumsal cinsiyet algısının dinleri daha fazla etkisi altına aldığı söylenebilir. Mitoloji ve dinlerde kadını doğuştan günahkâr sayan, onu erkekten sonra ikinci derecede eksik bir varlık olarak zikreden birtakım ifadelerin ve kadınlar aleyhine hükümlerin bulunması bunun bir göstergesidir.²⁸ Buna göre her ne kadar dinler toplumsal algıda etkili olsa da kadına yönelik algı dinî olmaktan ziyade toplumsal kalıp yargılardan daha fazla kaynaklanabilmektedir.

Kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet algısı Tanrı algısına dahi yansımaktadır. Örneğin, kadınlarda sevgi dolu bir Tanrı imajı vardır. Ayrıca dinî topluluk üyeleriyle kişisel ve daha yakından bir ilişki kurmaktadır. Erkekler ise Tanrı'nın kudret ve adaletini öne çıkartmakta ve kendi deruni disiplinlerini vurgulama eğilimindedir.²⁹

24 Fulya Akgül Gök, *Evli Kadın ve Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Rollerile İlgili Algılarının Aile İşlevlerine Yansıması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, 2013, s. 7-8;134-135.

25 Emine Öztürk, *Türk Kadınının Feminizme Bakış Açısı: Erzurum Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE, 2003, s.198.

26 İbrahim Sarmış, *Rivayetlerin Ortaya Çıkardığı Olumsuz Kadın Algısı*, (İstanbul: Düşün Yayınları, 2010) s.9; Elisabeth Badinter, *Kadınlık mı Annelik mi?* Çeviren: Ayşe Ekmekçi İstanbul, 2011, s.137.

27 Oruk, a.g.e., 2007, 148.

28 Talip Özdeş, *Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı* Ankara, 2005, s.215.

29 Elizabeth Wiess Ozorak, The power, But Not the Glory: How Women Empower Themselves Through Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35, 1 (1996), 17-29, s.18.

Araştırmalarda, kadınların mı erkeklerin mi daha dindardır olduğu ile ilgili çelişkili sonuçlar çıksa da³⁰ kadınların mistik konulara erkeklerden daha yatkın oldukları söylenebilir.³¹ Bu ilgilerinin, onları dinî gruplara yöneltmekte de etkili olduğunu belirtebiliriz.

Dinî gruplar, dinin özünde olmayan birtakım farklı ritüeller ile birlikte cinsiyetçi kalıp yargıların aktarılmasına da neden olabilmektedir. Nitekim bazı dinî gruplar kadına dair daha reformist bir yapıya sahip olsa da ataerkil yapıda olan dinî gruplar hala vardır. Özköse'ye göre tekke ve dergâhlardaki faaliyetlere katılmak isteyen kadınlara birtakım psikolojik baskı uygulanması ve bu nedenle erkek sufilerin ön plana çıkması ataerkil toplum yapısından kaynaklanmaktadır.³²

Bu konular göz önünde bulundurularak araştırmamızda kadına yönelik olarak ortaya çıkan toplumsal cinsiyet algısının dinî gruplara ne şekilde yansıdığı ve kadınların tutum ve davranışlarını nasıl etkilediği incelenmeye çalışılmıştır. Bu görüşler doğrultusunda araştırmamızda, dinî gruplara mensup olan kadınlar ile görüşülmüştür. Çalışma din psikolojisi açısından dinî grupların kadınlar üzerindeki etkisinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmamızda yanıtlanmaya çalışılacak araştırma alt problemleri şunlardır: Toplumsal cinsiyet algısının dinî gruplar üzerindeki etkisi nasıldır? Dinî gruba üye olan kadınların demografik özellikleri nelerdir? Dinî gruba üye olan kadınlar cinsiyetçi yaklaşımlardan etkilenmekte midirler? Kadınların tutum ve davranışlarında dinî grupların nasıl bir etkisi vardır?

Metot

Çalışmamızda, kadınların dinî grupların kadınlar üzerindeki etkisini derinlemesine bir şekilde incelemek için nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma alanını, seçilen dinî gruplara üye olan kadın örneklemi İstanbul ilinde, Pendik, Sultanbeyli, Maltepe, Kadıköy, Ümraniye, Fatih, Üsküdar, Kartal, Rumeli Hisarüstü ve Kâğıthane ilçelerinde yaşayan ikisi tarikat (Rifâî tarikatı ve Menzil tarikatı), üçü cemaat (Gülen cemaati, Süleyman Efendi cemaati ve İsmailağa cemaati) olmak üzere 5 farklı dinî gruba mensup 50 kadın katılımcı oluşturmaktadır. Her gruptan on kişi ile görüşme yapılmıştır. Görüşmecilerin deşifre olmamaları için farklı isimlerle kodlamalar yapılmıştır. Bu grupları seçme

30 Talip Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*. İstanbul: 2005, 202.

31 Sakine Açıkgöz, *Toplumsal Değişim Sürecinde Kadın Dindarlığı: Adıyaman/Çelikhan Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, 2010 s.52,85.; Süleyman Altıntaş, *Mistik Tecrübe ile Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2005, s.65-67.

32 Kadir Özköse, *Tasavvuf Kültüründe Kadının Yeri*. *Somuncu Baba Dergisi*, 2007, 81, 20-24, s.22-23.

amacımız kişilere erişilebilirlik başta olmak üzere, çok sayıda üyeye sahip olan gruplar arasında yer almalarıdır. Bununla birlikte bu gruplar, farklı sosyal sınıflara hitap etmektedir. Bu nedenle, sosyo-ekonomik statüden farklı profillere ulaşmak açısından bu grupların işlevsel olacağı düşünülmüştür.

Çalışmanın bilimsel amaçlarla kullanılacağı, kimliklerin ve ses kayıtlarının ifşa edilmeyeceği açıklanarak gönüllü katılımcılara ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, Ağustos 2012 yılında İstanbul-Fatih'te ön görüşmeler yapılmış; Eylül 2012-Nisan 2014 yılları arasında ise mülakatlar tamamlanmıştır.

Katılımcılar

Katılımcıların dinî grupta bulunma süresi; 1-5 yıl arası 17 kişi, 5-10 yıl arası 8 kişi, 10-15 yıl arası 12 kişi, 15-20 yıl arası 5 kişi, 20-25 yıl arası 3 kişi, 25-30 yıl arası ise 5 kişi olarak bulunmuştur. Katılımcıların yaş aralığı ortalaması 38 yaş olarak bulunmuştur. Katılımcılardan yaşı en küçük olan 18 yaşında; en yaşlı olan ise 64 yaşındadır. Bayanlardan 39 kişi evli, 10 kişi bekâr, 1 kişi ise boşanmıştır. Evli olanlardan 18 kişinin eşi belirli bir dinî gruba mensuptur. Araştırmaya katılan bayanlardan 21 kişi ilköğretim mezunu, 8 kişi lise ve dengi okul; 18 kişi yüksek okul/üniversite, 2 kişi yüksek lisans/doktora mezunudur. Bir katılımcı ise okuma yazma bilmemektedir.

Katılımcılardan 24 kişi ev hanımı, 10 kişi öğretmen, 1 kişi Kur'an kursu öğreticisi, 1 kişi yurt müdürü, 3 kişi gönüllü Kur'an-ı Kerim öğreticisi, 6 kişi öğrencidir. Katılımcılar arasında 1 kişi insan kaynakları; 1 kişi iktisat; 1 kişi ise ticaretle uğraşmakta, 2 kişi ise emeklidir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (48 kişi) yaşamının büyük bir bölümünü kentsel bölgede geçirmektedir. Katılımcıların ekonomik alım gücünü ölçmek üzere sorulan sorularda "düşünerek harcama yaparım" diyenler 41 kişi ile çoğunluğu oluşturmaktadır.

Katılımcıların dinî grupta bulunma süresine bakıldığında, 1-5 yıl arası 17 kişi, 5-10 yıl arası 8 kişi, 10-15 yıl arası 12 kişi, 15-20 yıl arası 5 kişi, 20-25 yıl arası 3 kişi, 25- 30 yıl arası ise 5 kişi olarak tespit edilmiştir.

Demografik özellikler dışında, katılımcıların sosyokültürel durumları hakkında genel bilgi edinmek için onlara bazı sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların boş zamanlarında ağırlıklı olarak ev işleriyle (26 kişi) uğraştıkları, ev işlerinden sonra arkadaş ziyareti (25 kişi), kitap okuma (22 kişi), kurslara gitme (17 kişi), dernek görevini yapma (15 kişi), alışveriş (10 kişi), spor (6 kişi), TV izleme (4 kişi) Kur'an-ı Kerim okuma (2 kişi), hastalara yardım etme (1 kişi), çocuklara bakma (1 kişi) gibi aktivitelerle ilgilendikleri ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların ev işlerinden sonra en çok kitap okumaya önem verdikleri görülmüştür. Okunan kitaplara bakıldığında, "dinî yayınlar" (44 kişi) ilk sıra-

da yer almaktadır. Bunun dışında “roman” (16 kişi), “psikoloji veya kişisel gelişim kitapları” (14 kişi), “aile bilgileri” (6 kişi), “tasavvuf” (2 kişi), “şiir” (4 kişi), “hobi kitapları” (4 kişi), “siyasi kitaplar” (1 kişi) ve “eğitim içerikli kitaplar” (1 kişi) okudukları görülmektedir. Farklı alanlarda en fazla kitap okuyanlar Rıfai tarikatına mensup olanlardır. Ayrıca okunulan dinî kitapların çoğunlukla katılımcıların gruplarına ait olduğu da mülakatlardan anlaşılmaktadır.

Günlük gazete okuma durumu ise: Çoğu zaman gazete okuyan 15 kişi; ara sıra okuyan 16 kişi; nadiren okuyan 7 kişi; okumayanlar ise 12 kişi olarak belirlenmiştir. Okunulan gazetelere bakıldığında katılımcıların, Taraf (1 kişi), Hürriyet (5 kişi), Radikal (3 kişi), Zaman gazetesi (14 kişi), Akit (2 kişi), Yeni Şafak (2 kişi), Milli Gazete (1 kişi), Habertürk (1 kişi), Bugün (4 kişi), Posta (2 kişi), Sabah gazetesi (2 kişi) olduğu tespit edilmiştir. En fazla gazete okuyan dinî grupların Gülen cemaati ve Rıfai tarikatı olduğu görülmüştür. Rıfai tarikatındaki katılımcıların en çok Hürriyet (4 kişi) ve Gülen cemaatin-den olan katılımcıların (9 kişi) ise en çok Zaman gazetesi okumaları dikkat çekmiştir.

Katılımcıların izledikleri TV programları; “tartışma programları” (11 kişi), “haber programları” (31 kişi), “TV dizileri” (9 kişi), “belgeseller” (12 kişi), “eğlence programları” (4 kişi), “dinî programlar” (7 kişi), “filmler” (1 kişi), “kadın programları” (2 kişi) olduğu görülmüştür. 9 kişi “TV seyretmiyorum” demiş, bir kişi ise hepsini seyrettiğini aktarmıştır. Tüm dinî gruplarda en çok izlenen TV programı haber programlarıdır.

Katılımcılar arasından interneti çoğu zaman 24 kişi, ara sıra 7 kişi, nadiren 4 kişi kullanmaktadır. 12 kişi ise internet kullanmamaktadır. İnterneti en çok Gülen cemaatine ve Rıfai tarikatına mensup olan katılımcılar kullanırken; İsmailağa cemaati ve Menzil tarikatına mensup olanlar interneti en az kullananlar olmuştur.

Katılımcılar, internet kullanım nedenlerini, “haberlere erişmek” (21 kişi), “dinî bilgi edinmek” (19 kişi), “sosyal ağlara erişmek” (15 kişi), “dizi/film izlemek” (8 kişi), “yemek tarifi almak” (7 kişi), “alışveriş yapmak” (4 kişi), “ders anlatım materyali bulmak” (1 kişi) olarak açıklamıştır. Sonuçta interneti en fazla haberlere erişmek, dinî bilgi edinmek ve sosyal ağlara erişmek amaçlı kullandıkları tespit edilmiştir.

Bir sene içerisinde gidilen programlarda ise (18 kişi) “seminer” ilk sırada yer almakta; daha sonra bunu sırasıyla “sinema” (14 kişi), “konferans” (13 kişi), “sempozyum” (9 kişi), “tiyatro” (7 kişi), “panel” (4 kişi) ve “kongre” (4 kişi) takip etmektedir. Bununla birlikte bir sene içerisinde bu etkinliklerin hiçbirisine gitmeyenler de vardır (17 kişi). Mülakatlardan anlaşıldığı üzere

gidilen seminerler veya konferansların bazısı, katılımcıların kendi dinî gruplarının düzenlediği etkinlikler dâhilinde olabilmektedir.

Bulgular ve Yorumları

1. Kadınların Tutum ve Davranışlarında Dini Grupların Etkisi

Dinî gruba üye olmak kişiyi birçok yönden etkilemektedir. Biz de bu amaçla dini grupların kadınların tutum ve davranışlarına etkisine dair sorular yönelttik.

Dinî gruba girenlerden bazılarının, karşı cinsle olan iletişimlerinde daha dikkatli olmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Kadın-erkek, karma ortamlarda oturmamaya dikkat eden katılımcıların olduğu tespit edilmiştir:

"Mesela, eskiden bir erkeğe bakmayı çok haramdan saymazdım. Gözün takıldığı zaman 'A ne kadar hoş!' dersin, o bir alışkanlıktı. Mesela şimdi düşünüyorum da ben bunları nasıl demişim."(F-Saliha/29/Y.Okul-Üniversite).

"Önceden biz de horon ediyorduk. Bilmiyorduk, erkeklerin ellerini tutuyor-duk, tövbe estağfurullah!" (İ- Gülfer/54/Okuma yazma bilmiyor).

"Kısa kollu giyerdim, çorap giymezdim. Dışarı çıktığımızda erkeklerle muhabbet edebiliyorduk. Haramları, helalleri bilmiyorduk o kadar."(M- Ayda/53/İlköğretim).

"Çarşafı olduğumuz için tokalaşma asla yok! Dinimizde zaten yok. Düğüne gitmiyoruz." (İ-Rabia/48/İlköğretim).

Mülakatlardan anlaşıldığı üzere katılımcıların bazıları için dinî grup çevresi önemli hale gelmeye başlamıştır. Bazı katılımcılar çevrelerini daraltmış, kendi gruplarından insanlarla birlikte olmayı tercih etmeye başlamıştır:

"Evet, tüm arkadaşlarım ihvandandır. İhvan dışı olanların hepsini eledim, sil-dim."(R- Filiz/28/Y.Okul-Üniversite).

"Seçtiğim belirli insanlar vardır, onlarla görüşürüm." (S- Aysel/39/Lise ve dengi).

"Hiç arkadaş ortamım yok. Arada bir gördüğüm arkadaşlarım var, o kadar. İhvandaki kişiler var." (R-Sinem/22/Y.Okul-Üniversite).

"E arkadaş ortamımda değişmeler, e tabi doğal olarak girdiğin zaman arkadaş çevrenin bir kısmı değişiyor. Çok sevdiğim arkadaşlarımla hizmette tanıştım, diyebilirim..." (G-Melike/23/Y.Okul-Üniversite).

Bazı katılımcılar ise dinî gruplarının kendilerine sosyal ortam açısından fayda sağladığını belirtmiştir:

"Sessiz, sakindim. Sosyalleştim." (G-Büşra/38/Y.Okul- Üniversite).

"...Beni sosyalleştirdi. Sohbet ortamlarına gidiyorum, ortamım var, bir vasfım var. Bunları hep sağlayan kim? Bu yolumuz. Memnun olmamın da sebebi bu..." (S-Behice/21/İlköğretim).

"Bir sürü ortam var aslında ama ihvanla olmayı daha çok seviyoruz. Şehir dışındaki türbelere dahi gideriz." (R- Deniz/25/Y.Lisans).

"Aynı inancı, düşünceyi taşıyan insanlarla beraber olmak çok huzur veriyor bana." (İ-Erva/53/Lise ve dengi).

Dini gruplar kişilere yeni ortamlar açtığı gibi, bu tarz gruplara muhalif ortamı olan kişilerin, çevrelerinden tepki almalarına veya bu kişilerden uzaklaşmalarına da neden olabilmektedir:

"Beyimden ayrım. Belinde sorun vardı, inşaatı bıraktı. 15 yıl muhtarlık yaptı. Sonra sekreteriyle kaçtı. Önceden yoktu. Sonra yüzüme vurdular... Yok, gece kalktı, namaz kıldı. Yok, Menzil'e gitti (diye)." (M-Hüsniye/58/İlköğretim).

"Tabii ki çok tepki aldım. Ailem hala bilmiyor mesela. Ben gizlice katılıyorum derslere. Bu kayıtları verin, ileride anneme dinleteyim (güliyor)..." (R-Filiz/28/Y.Okul-Üniversite).

"Ben çok sosyaldim, liseden arkadaşlarım vardı ama onlar beni bıraktılar... Sağcı oldu diye uzaklaştılar. Liseden bir kapalı arkadaşım vardı, onunla devam etti. Akrabalarım da bir uzaklaşma oldu...." (G-Büşra/38/Y.Okul-Üniversite).

Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı üzere dinî grup etkisiyle veya farklı nedenlerle içki içmeyi bırakanlar olmuştur:

"Alkole tövbe ettim. Alkolik değilim ama içerdim. Birileri davet etmişse sende bir-iki kere arkadaş toplantısında..." (M- Bahar/43/Y.Okul-Üniversite).

"Açıktım. Ailemle birlikte, hani Allah affetsin, günahıma ortak oluyorsunuz ama isim vermediğim için rahatlıkla konuşabilirim: Babamla aynı masada içki içmişliğimiz vardı..." (G- Hatice/30/Y.Okul-Üniversite).

Genel olarak katılımcıların hemen hepsi içkili mekânlarda bulunmama-ya çalışmaktadır. Ancak arkadaş ortamlarında ya da düğünlerde kendilerini mecbur hissettikleri için, içmedikleri halde içkili ortamdan ayrılmadıklarını belirtenler de olmuştur:

"Seçiyorum, bakkalı bile... İçkiliye dikkat ediyorum ama bilmeyince, akra- ba düğünü olunca gidiyoruz mecburen. İçki almamaya dikkat ediyorum. Bir sefer kasadan geçmiştim, öyle artık ayıp olur diye aldım." (İ-Halime/48/İlköğretim).

"Düğüne gideceksin, davet edildin, haliyle çekiniyorsun. Seni bütün kötülüklerden koruyor bu tarikat. Ben öyle görüyorum. Öyle haram işlenecek yere gidemezsin. İçkili yemeğe gidemezsin." (İ-Rabia/48/İlköğretim).

"Gittim (barlara), şimdilerde dikkat ediyorum". (R- Esma/53/Lise ve dengi).

İçkili mekânlardan alışveriş yapıp yapmama konusunda dini grup liderinin görüşü önemli görünmektedir:

"Alışveriş yapmıyorum oralaradan (içkili mekânlardan); ama Cübbeli'yi dinliyorsunuz, bilmiyorum. Büyük marketlerin helal olan yerinden peynir gibi ürünler alabilirsiniz diyor." (İ- Çiğdem/29/İlköğretim).

Bazı katılımcıların sadece içki satan yerlere değil, marketlerden aldıkları ürünlerin içeriğine de dikkat ettikleri yapılan mülakatlardan anlaşılmıştır:

"İçkili yerden alışveriş yapmamaya çalışıyorum. Elimde liste vardı bir ara; ama zaten BİM'den, Özkuruluşlar'dan alışveriş yapıyorum. Oralarda içki reyonu yok." (M-Melek/58/Lise ve dengi).

"Yediğimiz şeylerin aslında kendimizde çok olumlu ya da olumsuz etkileri olduğunu biliyorum... Yediğim şeylerde ne yediğimi bilmek isterim. Çikolata ya da et, ne olduğu önemli." (G-Hacer/23/Y.Okul-Üniversite).

"İsrail'in sattıklarını almamaya çalışıyorum. Bana burada şeyi sorabilirsiniz, ama çok Vakko kullanıyoruz diye (gülüyor). Evet, çok fazla kullanılıyordu; ama şimdi almıyoruz. Şimdi Armine var, eskiden yoktu." (S-Selma/38/Y.Okul-Üniversite).

Katılımcılardan bazıları dini grubun yararına olan ya da olmayan alışveriş yerlerine de dikkat etmektedir:

"İçki satılan marketlerden almıyoruz. A101, BİM'e gidiyorduk artık BİM'i de tercih etmiyoruz.

Neden? (Araştırmacı).

Bu dönemde bize destek olmadığı için. Paralarını çektiler ya. Bu tarz şeylere dikkat ediyoruz." (G-Hatice/30/Y.Okul-Üniversite).

"BİM, A101, Ferpa'dan alışveriş yapıyoruz. Hizmete gidiyor diye." (S-Tuğçe/26/Y.Okul-Üniversite).

Tatil mekânları konusunda birbirinden farklı düşünce biçimleri olduğunu görmekteyiz. Bazı katılımcılar için tatil mekânları, Müslüman için uygun yerler olarak görülmemektedir:

"...Üç harflilerin falan en çok bulundukları yerlerdir; su, deniz. Onlar otağlarını oralara kurarlarmış... Çünkü düşünsene, herkes kız bile olsa herkes cıvılcı orada, hani eğleniyorlar, gülüyorlar." (G-Melike/23/Y.Okul-Üniversite).

“...Zaten Müslüman tatil yapmaz. Tatil, atıl olmaktır. Kışın büyüklere, yazın küçüklere Kuran'ı anlatıyoruz. Peygamber, Allah dostları tatil etmişler mi ?” (S-Feyza/40/İlköğretim).

“Tatil beldeleri de o bir tüketim toplumu. Müslüman olarak gidiyorsun beş yıldızlı... Yiyorsun, içiyorsun, israf ediyorsun. Müslüman böyle olmalı mı? Bizim öyle bir lüksümüz yok ki, tefekkür edeceksin.” (S-Aysel/39/Lise ve dengi).

Tesettür kaygısı olmadığından dolayı tatil mekânları konusunda seçici davranmayan kişiler, genelde Rifaî tarikatına bağlı olanlardır. Ancak yine de karma plajları tercih etmeyenlerle birlikte, kendilerine çekidüzen verdiklerini belirtenler olmuştur:

“Önceden mesela çok gidiyordum. Ailemle tatil mekânlarında kalıyordum. Bikini giyip, denize giriyordum. Her yerde, herkese açık yerde giriyordum... Şimdi şort giyerek girmeye özen gösteriyorum çünkü yüzmeyi çok seviyorum.” (R-Filiz/28/Y.Okul-Üniversite).

“Ben her yere giderim. Ben ancak kendimden sorumluyum. Öyle bir sıkıntı yok. Gerçi denizden korktuğum için giremiyorum.” (R-Deniz/25/Y.Okul-Üniversite).

Araştırmamıza katılan bazı katılımcıların, günümüzde sayıları artan ve ağırlıklı olarak muhafazakâr kesimin tercih ettiği tesettür otellere rağbet ettiği görülmektedir:

“Yaz sonuna doğru daha تنها olduğu vakitlerde, tesettür otellere gidiyoruz.” (S-Tuççe/26/Y.Okul-Üniversite).

“Genelde mutaassıp ailelerin gittiği yerlere gidiyoruz. Armutlu'ya gidiyoruz; ama dikkat ediyoruz, tesettür mayosu giyiyoruz.” (İ-Reyhan/20/Y.okul-Üniversite).

Katılımcıların çoğunluğu yılbaşı kutlamamaktadır. Ancak doğum günü konusunda, kutlamanın yanlış olduğunu savunanlarla birlikte bu durumu doğal karşılayanlar da vardır:

“Dinimizde mesela, doğum günü kutlamak haram değil. Kişinin ailesini bir araya toplaması, dua etmesi haram değil...” (İ- Çiğdem/29/ilköğretim).

“... Doğum günü kutlamak yerine kandil günü ya da hatim ettiğinde pasta alalım, pastaya resim bastralım. Çocuğun o boşluğunu bu şekilde kutlamalarla dolduralım.” (S-Tuççe/26/Y.Okul-Üniversite).

“...Çocuklarımızla beraber peygamberimizin doğum gününü kutluyoruz. Peygamber sevgisi aşlamak adına kızlarımıza yaptırıyorum, onlara süsletiyorum.” (M-Melek/58/Lise ve dengi).

"Haydi, doğum günü neyse... Yılbaşı çok tehlikeli... Küfür merasimi olduğunu düşünüyorum. O konuda çok katıyındır. O gün TV bile açmayız." (S-Merve/24/Lise ve dengi).

"Yılbaşı değil ama doğum günümü kutlarım. Hicri yılbaşı yapıyoruz." (G-Melike/23/Y.Okul-Üniversite).

Televizyon izleme konusunda bazı katılımcılar daha hassas davranmaya başlamışlardır:

"Mesela ben cemaate girmeseydim televizyon belki evimizde olurdu. Canım çok sıkılacaktı, her gün evde olacaktım. Şu an mesela televizyonumuz yok. Ondan sonra filmde seçici olmayıp her tür filmi seyredebilirdim." (S-Tuğçe/26/Y.Okul-Üniversite).

"Hayat tarzımı çok değiştirdi. Çok müzik dinlerdim, TV izlerdim. Ama şimdi sorguluyorum... Şimdi üç saat film izleyeceğim, saçma bir sahne çıkar mı diye düşünüyorum." (G-Büşra/24/Y.Okul-Üniversite).

Dini grupların etkisini katılımcıların eş tercihlerinden çocuklarını yetiştirme biçimlerine kadar görmek mümkündür. Katılımcılar arasında eşî dinî gruba bağlı olan 18 kişi vardır ve aynı dinî gruba bağlıdırlar. Bu durumun nedeni grup içerisinde evliliklerin teşvik edilmesiyle birlikte katılımcılar açısından gruba mensup kişiler öncelikli tercihler arasında olmaktadır:

"Bizimki bir hoca efendinin vesilesi ile oldu... Eşim mesela, 'Cemaatten birisi, okumuş birisi olsun.' demiş. O şekilde geldiler... Belki farklı cemaatler olsaydı ya da ben cemaatin içinde olmasaydım, sıkıntılar doğururdu." (S-Tuğçe/26/Y.Okul-Üniversite).

"Biz bir anlaşmayla evlendik... Evimiz bir mescid hükmünde olsun gibi..." (G-Saliha/29/Y.Okul-Üniversite).

"Beni mesela birkaç kişi istedi. Maddî durumu çok iyi kişiler de istedi. Ama hocam beni maddî durumu çok iyi olmayan, annesi ve babası olmayan, tek başına yaşayan birisiyle evlendirdi... Allah ondan bin kere razı olsun iyi ki eşimle evlenmişim..." (R-Canan/28/Lise ve dengi).

Katılımcılardan bazıları, çocuklarını dinî yönden yetiştirme gayreti içerisinde olduklarını dile getirmiştir. Bu amaçla dini grubun etkinliklerine katılımlarını sağlamaktadırlar:

"Oğlum, işte böyle kandil programlarında, oruç açma günlerinde çocuk kandili, çocuk orucu yapar hocam. Oralarda ilahî söyler." (R-Aslı/43/Lise ve dengi).

"(Kızı) kendi kursları var. Yaz kurslarımızın içinde o şekilde okudu." (S-Ayşe/56/İlköğretim).

"Rabbim nasip etti. Elhamdülillah derslere gelmeye izin aldım. Benden sonrada işte akabinde kızım başladı, derken eşim başladı, üçümüz birlikte bu yolda inşallah layık olmaya çalışırız."(R- Şerife/47/Lise ve dengi).

Çalışmamızda dinî gruplardaki üyelerin birbirlerini yardım etmeye teşvik ettiği tespit edilmiştir. Görüştüğümüz katılımcıların çoğunluğu farklı yollarla gönüllü olarak gruba katkı sağlayıcı yardımlarda bulunmaktadır:

"... Bu sosyal çevre, eşim işsiz kaldığında ona yardımcı olabilecek güçte bir çevre."(S- Suzan/26/Y.Okul-Üniversite).

"...Kermesler yapıyoruz, kermes için el işleri yapıyoruz. Etrafımızdakilere yaptırıyoruz veya kahvaltılarımız oluyor." (S- Behice/21/İlköğretim).

Süleyman Efendi cemaatine üye olan S-Aygül atölyede çalışmanın hem problemlerini unutturduğunu ve hem de yardım etmenin mutluluğunu yaşadığını aktarmıştır. İsmailağa cemaatine bağlı olan İ-Keriman gönüllü Kur'an Kursu hocalığı yapmakla birlikte eski bir daireyi kendi çabasıyla kursa dönüştürmeye çalıştığını aktarmıştır. Gülen cemaati üyeleri, cemaat içerisinde hizmet etmek amacı ile insanlara yardımcı olmaya çalıştıklarını aktarmıştır. Menzil tarikatında da fakirlere, Kur'an Kursu'na giden öğrencilere yardımlar toplandığı gözlemlenmiştir. Buna göre, dinî gruplar, yardım etme gibi prososyal davranışlar kazanmada etkilidir.

Görüldüğü üzere dinî grup ortamının etkisiyle katılımcıların tutum ve davranışlarında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Denize nasıl girileceğinden içkili mekânlara gitmemeye; eş tercihinden erkeklerle tokalaşmama ya kadar birçok şeye dikkat etmeye başlamışlardır. Ancak özellikle denize girme ve tesettür oteller konusunda, dinî gruplar arasında Rifaî tarikatına bağlı olanlar farklılık göstermiştir. Tesettür konusundaki tutumlarının farklı olmasının, bu durumun temel nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir.

Bu davranış biçimleri; dinî grupların etkisiyle birlikte yaşantılarla ya da yaşla ilgili olabilmektedir. Nitekim katılımcılardan bazıları bunu dile getirmiştir:

"Eskiden daha rahattım. Gençken, yirmi- otuz arasında barlara gidiyordum. İçmiyordum ama müzik dinliyorduk... Yani zaten istek de kalmıyor." (R-Esma/34/Y.Okul).

"Tarikat insanı değiştiriyor ama aile eğitimi de çok önemli" (İ-Keriman/34/İlköğretim).

"Çok mutlu bir evlilik yaptım. Hiçbir problemim yoktu fakat manevî yönden eksiklik duyuyor insan. Ama gençlikte değil, biraz yaş geçince... Ben önceden çok da bir şeylere inanılması gerektiğine inanmıyordum." (İ-Erva/53/Lise ve dengi).

"Biraz da olgunlaşmayla... Hani ben bu cevapları size 27 yaşında veremezdim hocam." (G-Selda/38/Y.Okul-Üniversite).

Mülakatlardan anlaşıldığı üzere evlenmek, çocuk sahibi olmak gibi önemli olaylarla birlikte yaşın ilerlemesi de bazı katılımcıların davranışlarını etkilemiştir. Araştırmamıza katılanların yaş aralığı ortalaması 38 olarak bulunmuştur. Bu yaş aralığı, yetişkinlik dönemlerinden orta yetişkinlik dönemine tekabül etmektedir.

Bu dönemde yaşanması muhtemel olan fiziksel rahatsızlıklar, motivasyon eksikliği, yaşlılık hissi gibi durumlar endişe ve huzursuzluklara neden olabilmektedir. Bu durum kişiyi dine yöneltebileceği gibi dinden uzaklaştırabilmektedir.³³ Araştırmamıza katılan bireylerin yaşları ilerledikçe daha fazla dine yöneldiklerini söyleyebiliriz.

Bulgulara genel olarak bakıldığında katılımcıların hayatlarının her alanında grubun etkisi olduğu; bu durumun ortak tutum ve davranışlar edindirdiği görülmektedir.

2. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Dini Grupların Kadın Algısına Etkisi

Toplumlarda çeşitli şekillerde ortaya çıkan kültürlerde bazı zamanlarda kadınlar, bazı zamanlarda ise erkekler baş tacı edilmiştir. Öyle ki bazı toplumlarda Tanrıça veya melek olarak lanse edilen kadın, bazı dönemlerde şeytan ve aşağılık bir yaratık olarak da görülebilmektedir.³⁴

Modernizmle birlikte seküler düşüncenin yaygınlaşması sonucu kadının toplumsal rolü değişmeye başlamıştır. Bununla birlikte kadına dair toplumsal cinsiyet algıları sorgulanmaya başlanmıştır. Kadın aleyhtarı tutumlardan bazılarının dinden kaynaklandığına dair bazı feminist araştırmacılar da genel bir kanaat oluşmuştur. Yapıcı'ya göre akademik anlamda dinî hassasiyetleri daha yüksek olanlar kesin bir yargıyla İslam'ın kadını yücelttiğini savunurken seküler yaşam tarzını benimsemiş olanlar genellikle tüm dinlerde olduğu gibi İslam'ın da kadını ikinci plana ittiği görüşünü dillendirmektedir.³⁵

Bu anlayış doğrultusunda kadının devlet başkanı olamaması, evin idaresinin erkeğe verilmesi; erkeğin gerektiğinde birden fazla kadınla evlenebilmesi ile³⁶ bir erkeğin şahitliğine karşın iki kadının şahitliği, erkeklerin kadınların üstünde tutulması ve kadının mirastan erkeğin yarısı kadar pay

33 Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*. Samsun, 2000, 175.

34 Sarıış, a.g.e.,2010, 7.

35 Asım Yapıcı, *Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Din*. İstanbul, 2016.

36 Servet Armağan, *Türkiye'de Kadın-Erkek Eşitliği ve Başörtüsü (Türban) Yasağı*. İstanbul, 2007, s.239-241.

alması gibi hükümlere yönelik eleştiriler söz konusudur.³⁷ İslamcı yazarlar çoğunlukla kadına dair olumsuz algıların, dinden değil toplumsal cinsiyet algısından özellikle ataerkil toplum yapısından kaynaklandığını kanıtlama yoluna gitmişlerdir.

Bazı yazarlara göre İslam dininin kadına verdiği üstün değeri anlamak için cahiliye dönemine bakmak yeterlidir.³⁸ Bazıları ise İslam'da kadına verilen hakların, Hz. Muhammed döneminde yaşatıldığı; onun vefatından sonra ise bu durumun gerilemeye başladığı belirtilmiştir.³⁹ Bu anlayışa göre zamanla ataerkil ve otoriter kültür hâkim olmuş ve bu düşünce çağımıza kadar süre gelmiştir.⁴⁰ Ataerkil kültür dini söyleme de yansımıştır. İslam'ın kadınlara verdiği hakları ellerinden alan, ortaya çıkan bu erkek egemen dini söylemdir.⁴¹ Dinî gruplar ise toplumdan bağımsız olmadıkları için bu söylemlere sahip olmakla beraber bu kalıp yargıları devam ettirmede etken de olabilmektedirler. Ancak bu durum, bütün dini gruplar için geçerli değildir.

2.1. Kadının Çalışması ile İlgili Görüşler

Modernizmi benimsemiş ülkelerde kadın, sosyal yaşamda daha çok görünür olmaya başlamış; eğitim ve çalışma konusunda daha fazla haklar elde etmiştir. Ancak kadının çalışma hayatına girmesiyle birlikte birtakım özgürlükler elde etmesi tartışma konusudur. Özellikle bu sistemin kadına zarar verdiği noktasında eleştiriler vardır.

Buna göre kapitalizm, bir yandan kadını sömürü unsuru olarak kullanmış, bir yandan da hak arayan güç olmalarının ön koşulunu hazırlamıştır. Kapitalizm, kadını her bakımdan sömürülen bir pazar haline dönüştürmüştü; insanları eğlendiren cinsel bir objeye indirgemıştır.⁴² Bu görüşlerle birlikte günümüzde, toplumda anneliğe ve kadının ev içerisindeki görevlerine verilen değer düşüklüğü nedeniyle kadının çalışmasına olumlu yaklaşanlar da vardır.⁴³ Dinî grupların bu konudaki duruşu da farklılık arz etmektedir.

37 Ali Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din*. İstanbul, 2011, s. 122.

38 Ejder Okumuş, Kadın Dindarlığının Sosyolojik Belirtileri. *Diyanet Aylık Dergi (Ek)*. 2008, (207), 9-13. Sabbah, Fetna Ayt. *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*. Çeviren: A. Erol. İstanbul, 1992, s.26. Sargut, Cemalnur, *Kenan Rifai ile Aşka Yolculuk*. İstanbul, 2006, s.124. Schimmel, Annemarie, *Ruhum Bir Kadındır*. Çeviren: Ö. E. Akbulut. İstanbul, 1999, s.25.

39 Margaret Smith, *Bir Süfi Kadın: Rabia*. İstanbul, 1991, s.166-167. Hatipoğlu, M.Said. Kadına Dinin Verdiğini Fazla Bulanlar. *İslamiyat Dergisi*, 2000, 3 (2), 7-13. 9. Gürhan, Nazife. "Toplumsal Cinsiyet ve Din," *e-Şarkıyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, (2010), IV, 59-80, 75.

40 Nazife Vildan Güloğlu, *Tasavvufta Kadın*. İstanbul, 2011, s.52-53. Sağlam, Hadi. *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği*. İstanbul, 2013, s.349-350. Gültepe, Necati. *Türk Kadın Tarihine Giriş: Amazonlardan Bâciyân-ı Rum'a*. İstanbul, 2008, 199.

41 Ayşe Sucu, *İnsan Olmaktır Dindarlık: Dindarlık Bilinci ve Kadın Dindarlığı*. Ankara, 2011, s. 207. Karşı, H. İbrahim. *Kur'an Yorumlarında Kadın*. İstanbul, 2003, s.163-171.

42 Ali Şeriatî, *Kadın: Fatıma Fatımadır*. Ankara, 2010, s.100.

43 Bkz. Nevin Meriç, *Fetva Sorularında Değişen Kadın Yaşamı*. İstanbul, 2004, s.226.

Katılımcılar, İslam dininde kadına değer verildiğine çoğunlukla katılmakta; bu konuda yapılan hataların insanlardan kaynaklandığına inanmaktadır:

“Dinimizin kadına verdiği değeri hiçbir din vermiyor. Müslümanlık kadına aşırı değer veriyor... Peygamber Efendimizin hayatını okumuyoruz. Bunları bilmiş olsak bizim dinimizin kadına ne kadar değer verdiği anlaşılacak.” (R-Şerife/47/Lise ve dengi).

“Kadına değer veriyor en başta. Sohbetlerde de bize anlatıyorlar.” (M- Aslıhan-50/İlköğretim).

“İslam dini kadına çok değer veriyor ama biz bunun değerini bilmiyoruz. Allah değer vermese cenneti kadınların ayağına serer miydi?” (İ- Çiğdem/29/İlköğretim).

“İslam dini zaten kadının hor görülmemesini istiyor. Onların size emanet olduğu söyleniyor. ‘Hanımlarınız size emanettir.’ Eee ‘Onlara kötü davranmayın.’ diye özellikle söyleniyor. Kadına böyle bakıyor İslam.” (G-Melike/23/Üniversite).

Kadının ev dışına çıkması ve çalışması, tesettür konusuna da farklı bir boyut kazandırmıştır.⁴⁴ Türkiye’de modernizm süreci ile birlikte başörtüsüne kanunlar aracılığı ile sınırlamalar getirilmiştir.⁴⁵ Ancak günümüzde kadınların kamuda görünürlüğü artmakta ve bazıları başörtülü olarak çalışmaktadır. Bu durum bize, toplumsal kültürün, yeni düzeni de içerisine alarak tesettür konumunu değiştirdiğini göstermektedir.⁴⁶

Kadının çalışması konusunda dinî grup içerisinde farklı yorumlara rastlamak mümkündür. Katılımcılar çoğunlukla kendi tecrübelerinden yola çıkarak kanaatlerini belirtmiştir. Bununla birlikte Rifaî tarikatı hariç kadının her işte çalışabileceğine pek sıcak bakılmamıştır. Bu nedenle diğer dinî gruplara göre kadının çalışmasını en fazla destekleyenler Rifaî tarikatına bağlı kadınlar olmuştur.

Katılımcıların çoğunluğu, eğer ekonomik anlamda mecburiyet içerisinde ise kadının çalışabileceğini belirtmiştir:

“Öğretmenlik boyutunda bence çalışmalı bir kadın. Yani hele ki bu tesettür sorunu yoksa bir kadın çalışmalı, çalışabilir. Sadece evde olmuyor yani... Artık dünya geliyor yani...” (G-Selda/38/Y.Okul-Üniversite).

“Hastanede kadın doğumda, kadın doktor arıyoruz değil mi? Okulda çocuklarımıza bayan öğretmen arıyoruz... Neticede günümüzde kadın, toplumda edebiyatla var olmalı.” (S-Feyza/40/İlköğretim).

44 Fulya Atacan, *Sosyal Değişme ve Tarikatlar: Cerrahiler* İstanbul, 1990, s.105.

45 Katherine Bullock, *Rethinking Muslim Women and Veil USA*, 2010, s.24.

46 Mehmet Akgül, *Türkiye’de Din ve Değişim*. İstanbul, 2002, s.177-178.

“Kadın kesinlikle çalışmalı, bu en başından Hatice Annemizden gelmiş; ticaretle uğraşıyormuş... Bazı kesimler istemiyorlar. Daha çok evinde otur, çocuklarına bak, ev işiyle ilgilen... Maddi kısımdan dolayı çalıştıklarını düşünüyorlar ama çalışmak ibadettir.” (R-Filiz/28/Y.Okul-Üniversite).

Kadının çalışmasına olumlu bakmayan ancak çalışılan ortamda erkek yoksa çalışabileceğini belirtenler olmuştur.

“Mesela bizim cemaatten de çok çalışan yoktur. Ancak öyle bir imkânı varsa, erkeksiz bir ortamı varsa... O yüzden de üniversiteyi dışarıdan okumayı tercih ederler. Üniversitede okuyan Süleymancı çok azdır.” (S-Selma/38/Y.Okul-Üniversite).

“Çalışmamasından yanayım ama çok zor durumdadır; burada da şeriatı çiğnemedi, erkeklerle aynı odada bulunmadan, kendisini günaha sokmayacak şekilde, tesettürünü koruyacak şekilde olmalı. Namazını kılıyordur, erkek yoktur; çalışabilir.” (M-Keriman/34/İlköğretim).

“Erkeklerin olmadığı ortamda olabilir. Mesela İsmek'te çalışan öğretmenler var, bu olabilir.” (S-Merve/24/Lise ve dengi).

“Erkeklerle aynı ortamda olduğu için iyi bakmıyorum. Dinimiz devamlı erkeklerle mülaki olmayı uygun bulmaz. Hem fitneye sebep olacağından hem Allah muhafaza başka şeylere sebep olacağından...” (S-Merve/24/Lise ve dengi).

Kadının çalışmaması görüşünü savunan katılımcıların gerekçeleri ise ağırlıklı olarak; kadının önceliğinin evi, eşi ve çocuklarının bakımı olması gerektiğidir. Bunun nedeni, evin ve çocuğun sorumluluğunun çalışmaktan daha önce geldiğini düşünmeleridir:

“Kariyer sahibi olayım, eşimin eline bakmayayım derken akşama kadar çalışıyorsun. Eve gelip yemeğini yapmıyorsun, çocuğuna bakmıyorsun, gece af edersin eşinle ilgilenmiyorsun. Şimdi burada nerede eşitlik? Otur evinde eşin gelince... Eşin eve gelecek, tartışma da çıkacak. Sen süsleniyorsun, gidiyorsun. Belki o adamın hanımı çirkin, adam da ister istemez meyilleniyor.” (İ-Çiğdem/29/İlköğretim).

“...En güzel ibadet çocuk yetiştirmek, çocuk bakmak, evinde eşine yemek yapmak; bunlar birer ibadet. Ben gerçekten bir ev kadını, tamamıyla en büyük profesör görüyorum. Birçok ilmi yapmış görüyorum. Sen hem muhasebecisin, hem aşçısın, hem eğitimcisin. Yani annelik çok mükemmel bir meslek .” (İ-Derya/48/İlköğretim).

Akyol'un Kahramanmaraş ilinde yaptığı araştırmaya göre, kadınlar için en önemli dönüşüm kaynağı çalışma konusunda yaşanmaktadır. Ev hanı-

mı ve çalışan kadın ayrımı ciddi dini ve toplumsal cinsiyet bakış açısı oluşturmaktadır.⁴⁷ Araştırmamızda ise kadının çalışmasına karşı katılımcıların çoğunluğunun hala temkinli yaklaştıkları görülmektedir. Bunun en önemli nedeninin ise kadının aile içi görevlerini aksatacağı ve erkeklerin çalıştığı ortamlarda bulunmasından kaynaklandığı görülmektedir. Rifai tarikatına mensup olan katılımcıların, kadının çalışmasına karşı yaklaşımı diğer dinî gruplara göre daha fazla destekleyici görünmektedir. Bunda eğitim seviyelerinin yüksek olması ve grupların destekleyici bakış açıları etkili olduğu söylenebilir.

2.2. Kadına Dair Bazı Ayetler ile ilgili Görüşler

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kadın ile ilgili ayetler günümüzde tartışma konusudur. Bazı yazarlar, bu ayetlerden yola çıkarak İslam'ın kadın ile ilgili negatif duruşu olduğunu belirtmiş, bazıları ise sorunu, ayetlerle ilgili değil yorumların yanlışlığı ile açıklamıştır. Bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Konu ile ilgili olarak katılımcılara öncelikle, İslam'da kadının yeri ile ilgili sorular sorulmuştur.

Çok eşlilik ve kadının darp edilmesi ile ilgili ayetlere dair kadınların görüşleri alınmıştır. Genelde diğer dinî gruplara üye olan kadınlar, şartlar oluştuğunda çok eşliliğin ve kadının dövülmesinin geçerli olabileceğinden bahsetmiştir.

“Çok eşlilik onu zinadan kurtarmak, harama düşmesine engel olmak... Bu vesileyle de mesela olabilir, niye olmasın? Ekmek tekendir. Kocan olmazsa sen bir hiç gibi gözükürsün.”(M- Melisa/42/İlköğretim).

“Miras, çok eşlilik gibi ayetler yoruma açık değildir.” (S-Aysel/39/Lise ve dengi).

“Mirasta erkek almalıdır. Çok eşlilik hakkında açıklama yapmak bize düşmez.” (S-Aynur/50/İlköğretim).

“Erkek aldığı iki payın biriyle ömrünün sonuna kadar annesine, eşine ya da kız kardeşine bakması gerekmektedir.” (R- Filiz/28/Y.Okul-Üniversite).

Dinî grup mensuplarından bazıları ise özellikle çok eşlilik ve kadına vurulması konularına karşı olduğunu belirtmişlerdir:

“Çok eşliliği kabul etmiyorum. Kadının dövülmesine de karşıyım.” (M-Hüsniye).

47 Sümeyya Akyol. *Din ve Kadın İlişkisinin Din Sosyolojisi Açısından Analizi: Kahramanmaraş Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Üniversitesi SBE, 2004, s. 88.

"Kadının dövülmesi diye bir şey yok." (G-Melike/23/Y.Okul-Üniversite).

"Çok eşlilik ve mirası erkekler kendi çıkarları uğruna bu konuları çok kullanıyorlar." (S-Tuğçe/26/Y.Okul-Üniversite).

"...Niye dört tane alıyor, bir kadına bakamadan? Adam benim komşum. Oğluna gelin alırken annesi dul diye onu alıyor ve bu nasıl Müslüman biliyor musunuz? Konuşurken yüzünüze bakmıyor. Canı kadın almak istiyor..." (R-Aslı/43/Lise ve dengi).

Bu yorumlarla birlikte, çok eşlilik ve kadının dövülmesini katılımcıların çoğu ayetlerdeki şartlar oluştuğunda geçerli olabileceğini savunmuşlardır:

"Kadın dövülür, ama şu şekilde: Erkek dışarıdan gelirse, evinde ateşi yanzmazsa, önüne sofrası gelmezse, gezmelere giderse, kocanın ihtiyacını gidermezse, hak veriyorum; dövebilir bana göre. Kadınlık görevini yapacaksın, yemeğini yapacaksın, gönlünü alacaksın, canım ciğerim diyeceksin. Eve geliyor sinirli, trafik, bin türlü insanla karşılaşır; işten geliyor, eve gelince de sen şikâyet edersen çatacak sana. Çok zor! Yani hele İstanbul içinde ekmek getirmesi zor." (İ-Gülfem/54/Okuma yazma bilmiyor).

"Her şeyde değil, üç şekilde: Yatağına çağırdığında gelmediği zaman, ikinci si evine istemediği kimseyi aldığı zaman, namaz kılmadığı zaman veya izinsiz dışarıya çıktığı zaman. Bunların haricinde kesinlikle dövemez, haramdır; ama bilmiyor bizimkiler. Mesela yemek yapmadın, pat küt giriyor." (İ- Çiğdem/29/İlköğretim).

"Dövme konusunda hatırladığım kadarıyla namus meselesi var. Kadının iffetli olması... Sağlıklı aile; sağlıklı çocuklar ve güzel terbiye olmuş bir nesil getirir. Tersine ise toplum için bir felakettir. Hatırladığım kadarıyla dayak, iffeti korumak için ise normal kabul ediyorum." (G-Gamze/37/Y.Okul-Üniversite).

"Kadının dövülmesi... Bütün kadınlar değil; kocasına isyan eden, aile düzenini bozma gayretinde olan, kocasına haksızlık yapan, nasihat dinlemeyen... Kocaları tarafından yataklarında yalnız bırakılsalar da bu tepkilerine rağmen isyan eden kadından bahsediliyor." (S-Aygül/42/İlköğretim).

"Dayak, iyi görmüyorum ama bazen hak edildiğini düşünüyorum. Şimdiki ortamda erkekleri saymıyorlar. Üstün sayıyorlar kendilerini. Rahatlar ya. Haram-helâli gözetmeyenler hak ediyorlar." (M-Zeliha/44/İlköğretim).

Bazı katılımcılar ise yorum yapmaktan kaçınmışlardır:

"Biraz da kadın itaatkâr olsun diye korkutucu ayetler olabilir." (İ-Keriman/34/İlköğretim).

"Ben nasıl bir ayeti okuyup anlayabilirim? Mürşidim ne diyorsa o." (R-Sinem/22/Y.Okul-Üniversite).

"Şu an dövme ayetiyle ilgili bir şey söyleyemeyeceğim. Açıkçası daha okumadım. Ama bu konuda bilgiler alınca bakış açın değişiyor." (R-Rümeysa/40/Y.Okul-Üniversite).

Jansen ve arkadaşlarının araştırma sonucuna göre erkeklerin uyguladıkları şiddeti ya iş koşullarına ya da kadınların onları kıskırtıklarına dair gerekçelendirdikleri; kadınların ise %49'u erkeklerle tartışılmaması gerektiğini %47'si ise kadınların davranışlarından erkeklerin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Bu durum, temelinde kadına dair eşitsizliğin bulunduğunu göstermektedir.⁴⁸

Mülakatlarda da görüldüğü üzere katılımcılardan bazıları kadının dövülmesi ile ilgili farklı gerekçeler öne sürmüşlerdir. Çoğunluğun araştırmadan, kulaktan dolma bilgilerle edindikleri bu görüşlerde toplumsal cinsiyetçi yaklaşımın etkilerini görmek mümkündür.

2.3. Kadına Dair Bazı Hadislerle İlgili Görüşler

Bazı hadislerde kadının ötekileştirildiği, değersizleştirildiği ile ilgili eleştirel yaklaşımlar söz konusudur.⁴⁹ Konu ile ilgili olarak bu hadislerden *kadının erkeğe secde etmesi*⁵⁰ ve *kadınların cehennemde daha fazla olması*⁵¹ ile ilgili hadisler ele alınmıştır. Bu hadislerin günümüzde nasıl algılandığı; toplumsal cinsiyet algısı ile birlikte dinî argümanların katılımcılara nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

"Kadının erkeğe secde etmesi" ile ilgili olarak genelde katılımcılar, hadisin mecaz veya yanlış olduğunu iddia etmişlerdir:

48 Henriette Jansen ve diğ., *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*. Ankara, 2009, s.187.

49 Bkz. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*. İstanbul, 1987.

50 Hz.Hüreyre (r.a) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalatu vesselam) buyurdular ki: 'Şayet ben bir insanın başka bir insana secde etmesini emrederdim, kadına, kocasına secde etmesini emrederdim.' (Tirmizi, Radâ 10 , (1159) (akt. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitt Hadis Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993).

51 Hz. Cabir (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalatu vesselam) ile birlikte bayrama katıldım. Efendimiz hutbeden önce, ezansız ve ikametsiz namaz kılardı. Sonra Bilâl (r.a.)'e dayanarak kalktı. Allah'tan korkmayı emretti ve O'na itaate teşvik etti. İnsanlara vaaz edip (ölümü, ahreti, cenneti, cehennem) hatırlattı. Sonra kadınlar bölümüne geçti. Onlara da aynı şekilde vaaz etti, hatırlatmalarda bulundu. Ve: Allah için tasadduk edin, zira sizin ekseriyetiniz cehennem odunusunuz!" buyurdu. Yanakları kararmış itibarlı kadınlardan biri kalkarak:

"Niçin ey Allah'ın Resülü? Dedi (niye cehennem odunlarıyız?) Resulullah açıkladı:

"Zira siz kadınlar çok şikâyetle bulunuyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz." Bunun üzerine kadınlar takılarından tasadduk etmeye başladılar. Hz. Bilâl'in eteğine atıyorlardı." (Buhârî, İydeyn 7; Müslim, İydeyn 4, (885); Ebu Dâvud, Salat 248, (1141); Nesâî, İydeyn 19, (3, 186, 187)). akt. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitt Hadis Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, 521-522.

“Secde sadece Allah’a edilir, zaten edilmez. Burada mecaz var. Kadın erkeğe saygılı olsun, erkek de kadına... Saygı olmadıktan sonra istediği kadar sevsin, önemli değil. Oradaki hadislerde eşler birbirine karşı saygıyı yitirmesinler diye. Saygı bitince ne erkek ne kadın vazifelerini yapıyor, sonu da facia yani.” (M- Keriman/34/İlköğretim).

“Peygamberimiz hanımlarına değer vermiş, saçlarını taramış. Kimse ona secde etmemiş.” (M- Aslıhan/50/İlköğretim).

“Evet, onu da biliyorum. İlahi Nizam kitabında Gazali’nin, ‘Eğer erkeğin bütün vücudu kan ve irtin olsa kadın yalaya yalaya hakkını ödeyemez.’ katılıyorum; ama eskiden kadının her türlü ihtiyacını gideren eşiymiş. Bu yüzden hakkını gide-remez, diye düşündüğünü... (tahmin ediyor) ” (S- Merve/24/Lise ve dengi).

“Âlimler su bile istememiş karısından, ne diye secde edeceksin?”(S-Selma/38/Y.Okul-Üniversite).

“Öyle gerekmiştir. Hadisin nüzulüne bakmak lazım. Bir saygısızlık, bir edepsizlik olmuştur. Peygamberin bu tür hadisleri bir olaya aittir. O kadın kim bilir ne yaptı, ne nankörlük etti? Çünkü hocamdan gördüm; bazı haftalar erkekleri övüyor: ‘Kadın kocasına secde edecektir, evlilik birlikteliktir.’ Kadınlar dayak yemiş gibi çıkıyorlar. Bir başka hafta, kadınlar haftası oluyor. Belli ki o hafta bir erkek kötü bir şey yapmış. Bir anlatıyor ki erkekler, başlar yerde. Yani peygamber de bunları yaşamış belli. Ona göre vaazını vermiş.” (R-Esma/34/Y.Lisans).

Rifaî tarikatına mensup olan katılımcılar nefsin kadını temsil ettiğinden bahsetmişlerdir:

“Nefsiniz, aklınızın önünde secde edecek anlamında olabilir. Hz.Adem aklımızı, Hz. Havva nefsimizi temsil ediyor. Akıl ile nefs birleşiyor.” (R- Deniz/25/Y.Lisans).

“Nefis kadını temsil ediyorsa oradaki nefis, ruhun önünde köle olmalı yani.” (R- Sinem/22/Y.Okul-Üniversite).

“Allah’ın gözündeki herkes birdir. Kadın, kimi zaman erkeğin nefsidir.”(R-Nagihan/18/Lise ve dengi).

Bu gruba mensup olanlar ayet ve hadislerle ilgili “bu ayet ve hadisler anlamının aksi yönünde saptırılmıştır” “kadın nefsi, erkek ruhu temsil eder” gibi daha genel ifadeler kullanmıştır. Kadının “nefsi” temsil ettiği ile ilgili fikir birliği ise bize dini gruplarının kadına bakışını yansıtmıştır.

Bu hadis eleştirilerinden bir tanesi de kadınların cehennemde, erkeklerden daha fazla olacağına dair hadis rivayetleridir. Biz bu hadisi seçerek, ka-

tılımcıların hemcinslerine dair algılarını da tespit etmeyi amaçladık. Konu ile ilgili olarak katılımcılar, hadisin sahihliğini sorgulamaktan çok gerekçeleri delillendirmek adına kadınların karakterlerine dair eleştirilerde bulunmuşlardır. Kadının dedikodu yapması, katılımcılar tarafından en çok belirtilen ve onlara göre kadınların cehennemlik olmasına neden olan durumdur.

2.3.1. Kadının Günaha Yatkın Olması

Kadının günaha yatkın olması ile ilgili olarak katılımcılar, kadının karakteriyle ilgili yorumlar yapmışlardır:

“Biz Rabbimin emrini yerine getirmiyoruz. Şimdi bizim sadece tek düşüncemiz neymiş? Kadın hakkıdır, şudur budur var ya yani sadece şeytanın dediğini yapmak. Keyfimizce yaşamak. Bizim her şeyimiz dolu olsun, keyfimizce gezelim tozalım, kimse bize karışmasın, koca karışmasın, şu karışmasın... Olmaz.”(M-Melisa/42/İlköğretim).

“...Daha çok şeytan kadına musallat olabildiği için cennete bile Havva Validemizden girmiştir... Kadınlar daha duygusal, daha hassas olduğundan dolayı diye şeytan kadını daha çabuk etkiliyor diye düşünüyorum.” (S-Selma/38/Y.Okul-Üniversite).

“Kadınların cehennemlik olmaları, onların kocalarına karşı itaatsizliğinden kaynaklanıyor. Allah’a karşı şükürsüzlüklerinden kaynaklanıyor.” (İ-Aynur/50/İlköğretim).

Görüldüğü üzere katılımcılar genel olarak ilgili hadisin doğruluğunu destekleyici yönde, kadının zayıf karakteri üzerinden örnekler vermişlerdir.

2.3.2. Kadının Kişisel Zaafları

Kadının günaha yatkın olmasının dışında, onda bulunan kişisel zaaflar neticesiyle daha çok cehennemlik olduğunu belirten katılımcılar vardır:

“Kadın, kimi zaman erkeğin nefsidir ve günümüzde de dönüp baktığımızda nefsini terbiye etme yolunda olmayan kadının çetrefilli aklı, onu daha fazla günaha sokuyor olabilir.” (R-Nagihan/18/Lise ve dengi).

“Ama kadınlar çok farklı. Nankörlük duyguları biraz daha şey... On iyilik yapılır ama bir tane kötülük yapılır. O kötülük hep anlatılır. Bilmiyorum, erkeğin yapısı daha farklı.” (M- Keriman/34/İlköğretim).

“Bu da işte kadınların zayıflıklarından kaynaklanıyor. Zaten biz ziynete düşkünüz. Maddiyata çok düşkünüz. Zaten ‘Lâ’da da geçiyor. Nazan Bekiroğlu da

öyle diyor. Yani gerçekten kadın fitrat olarak kanmaya çok müsait, kanmaya ve kandırmaya. Yani ilk şeytan, kadını kandırıyor. Yani oradan pay biçiyorum. Hz. Âdem, Hz. Havva'dan pay biçiyorum. Oradan fitrat olarak bir meylimiz var ne yazık ki. Ama kurtuluşumuz da belli. Herkesin bir imtihanı var. Bu da bizim imtihanımız." (S-Tuğçe/26/Y.Okul-Üniversite).

"İbadet anlamında hala gevşeklik varsa ve dedikodu yapıyorsak daha çok cehennemlik olunabilir." (G- Hatice/30/Y.Okul-Üniversite).

"Kadınların cehennemde daha çok olması, kadınların aceleci ve zayıf karakterinden kaynaklanıyor." (S- Aygül/42/İlköğretim).

"Hz. Havva Annemiz Hz.Adem'in, cennetten çıkartılmasına vesile (olan) şeytandır. Ama kadın kısmını kandırmak çok daha kolay olduğu için çok daha çabuk kanarız. Guybet bize daha tatlı gelir. Samanlıkta iğne aramaya bayılırız yani kadın milleti olarak. Bu nedenle kesinlikle doğru." (S-Suzan/26/Y.Okul-Üniversite).

Hadisi doğrulamak adına kadının kişisel zaaflarına ve günaha yatkınlığına dair yorum yapanlarla birlikte, bu ayet ve hadislerin genelde kadının aleyhine yorumlandığını veya rivayetlerin zayıf olduğunu düşünen katılımcıların olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca bu tür hadislerin o zamanda gerçekleşen olaylara ait olduğunu aktaranlar olmuştur. Bu tür hadislerin gerçekçi olmadığına delil olarak genelde Hz.Muhammed'in kadınlara olan tutumu örnek verilmiştir:

"Kadınların cehennemde olması ile ilgili kadın tiplmesi doğru değil. Bu hadisin sahih olmadığını düşünüyorum. Çünkü hadisler Kur'an'la çelişemez." (G-Gamze/37/Y.Okul-Üniversite).

"Bazı hadislerin sahihlik derecesi de önemli. Bir de yorum farkı konusunda diyanet yeterli adımı atmıyor bence. Halktan insanlar olarak biz yanlış yorumlamayalım diye birçok dini ifadeyi konuşmamaya çalışıyoruz, bizi aşıyor. Âlimler kendi aralarında bazı yorumları netleştirmeli." (G-Büşra/38/Y.Okul-Üniversite).

"Kadın itaatkâr olsun diye korkutucu ayetler olabilir." (M-Keriman/34/İlköğretim).

"Evi çekip çeviren kadın oluyor. Huzur verme sorumluluğu kadındadır. Kadın dışarıdan daha pasifmiş gibi duruyor ama evi yönetiyor aslında. Kadın eğitilmiş olursa erkeği düzeltir. Cahil olursa erkek çok kolay yoldan çıkabilir." (R-Rümeysa/40/Y.Okul-Üniversite).

"Şeytana kim çok uyduysa o girecek cehenneme. Kadınların daha fazla cehennemde olması ile ilgili hadis-i şerif, zayıf bir hadis-i şeriftir. Ayrıca Pey-

gamber, cenneti ve cehennemi rüya olarak görmüştür. Bedeniyle görmemiştir. Çünkü daha oralar yaratılmamıştır. Kadının erkeğe secdesi gibi, cehennemlik olması gibi rivayetlerin amacı; erkeği yüceltmekle alakalıdır. Kur'an her ikisine de eşit yaklaşmıştır. Kur'an-ı Kerim ile tutarlı değildir bu rivayetler."(S-Feyza/40/İlköğretim).

Bu yorumlar göstermektedir ki kadınlar toplumsal cinsiyetçi kalıp yargıları devam ettirmede etkili olmaktadır. Şimşek'in itiraf.com ile ilgili çalışmasında, sahip olduğu imkânları kaybetmek istemediği için aldatma dâhil her şeye göz yuman, boşanmış kadınlarla ilgili olumsuz söylemler üreten, oğluna gelinini, koşulsuzca boyun eğmesini sağlamak için daha ilk günden dövmesi gerektiğini söyleyen, sevdiğini söylediği için sürekli şiddet gördüğü erkekten ayrılamayan, bekâretini sağlığının üstünde tutan kadınlar olduğu görülmüştür. Bu durum aslında ataerkil söylemin hâkimiyet kurmasında kadınların desteğinin de önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir.⁵²

Bununla birlikte bağlı olunan dinî grupların, kadına dair görüşleri de etkilediği söylenebilir. İslamcı kadın yazarlara göre, kadının geri kalışına din değil dinin yorumları neden olmuştur.⁵³ Dolayısıyla kadın bakış açısı ile yeni yorumların yapılmasına ihtiyaç vardır. Günümüzde bütün İslamcı kadın yazarlar, kutsal metinlerin yeniden yorumlanması gerektiği hususu üzerinde birleşmektedir. Bu sebeple, İslamcı kadın yazınında çoğunlukla Kur'an üzerinde çalışılmıştır. Hadis literatürü ve özellikle yeterince eleştirilmemiş olan İslam hukuku üzerinde yapılacak çalışmalarla da bu kadın yazını, özgün bir İslami kadın teolojisi olabilir. Ancak bunun için akademik çalışmalara daha fazla ağırlık vermek gerekmektedir.⁵⁴

Sonuç ve Tartışma

Genel olarak kendi içerisinde sosyal, dışarıya ise daha kapalı olan dini gruplara olan ilgi devam etmektedir. Bu tür gruplar, üyelerinin yaşantılarını her yönüyle değişime uğratacak bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle bünyesinde farklı kesimlerden birçok insanı barındıran bu tür grupları ayrıntılı bir şekilde ele almak gerekmektedir.

52 Ayşe Şimşek, *Toplumsal Cinsiyetin Sanal Ortamda Yeniden İnşası: İtiraf.com*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2011, s. 183.

53 Cevadi Amuli, *Celal ve Cemal Aynasında Kadın*. 5.Baskı. Çeviren: Ejder Okumuş. İstanbul, 2008, s. 303. Bilgin, Beyza, *İslam'da ve Türkiye'de Kadınlar*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 36 (1). 29- 43, 1997, 30. Tuksal, Hidayet Şefkatli, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara, 2012, 277,281. Hatemi, Hüseyin, *Kadının Çıkış Yolu: İlahi Hükmette Kadın*. İstanbul, 1995, s.35.

54 Kürkçü, a.g.e., 2013, s. 124.

Araştırma sonucuna göre dini grupların, kadınların tutum ve davranışlarını etkilediği görülmüştür. Katılımcıların eşleriyle iyi geçinmeye gayret ettikleri, karşı cinsle olan iletişimlerinde mesafeyi korumayı önemsedikleri görülmüştür. Dinî grubun etkisiyle içki içmeyi bırakanların yanında alkollü içki içilen yerlere gitmemeye özen gösteren katılımcılar vardır. Bazıları, içki satan yerlerden alışveriş yapmamakla birlikte aldıkları ürünlerin içeriğine de dikkat etmektedir. Televizyon izleme konusunda da daha hassas davranan katılımcılar vardır.

Doğum günlerini bazı katılımcılar reddetmekte, bazıları ise dinî ritüellerle kutlamaktadır. Ayrıca kandil günleri de özel olarak kutlanmaktadır. Araştırmaya katılan dinî grup mensubu kadınların çoğunluğu yılbaşı kutlamayı dine aykırı bulmaktadır. Aynı şekilde Kaya'nın araştırmasında kadınların %60,7 oranı anneler günü, yılbaşı ve doğum günlerini kutlamadıklarını ifade etmiştir. Onlara göre bu gibi günler batı toplumunun yansımaları ve dinimizde var olmayan kutlamalardır.⁵⁵

Çevresinden dinî gruba girdiği için dışlanan ya da gruba katıldıktan sonra sosyal ortamını değiştiren katılımcılar olduğu görülmüştür. Ayrıca kendi grubu içerisinde evlilik yapmayı daha mantıklı bulan; ailesini ve akrabalarını ait oldukları dinî gruba yönlendirmeye çalışan katılımcılar söz konusudur.

Aktaş'ın belirttiği üzere dinî grupların en büyük işlevlerinden bir tanesi, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma konusunda üstlendikleri roldür.⁵⁶ Çalışmamızda dinî gruplardaki üyelerin birbirlerini yardım etmeye teşvik ettiği tespit edilmiştir. Gerekli şartlar sağlandığında kişiler uygun bir işe yerleştirilmekte, grup içi evliliklere teşvik edilmekte; kermeslerde görev alınmakta, öğrencilere burs sağlanmakta, gönüllü olarak sohbet verilmekte veya evlerde sohbetler organize edilmektedir.

Toplumsal cinsiyet algısının, kadın ve erkek rollerini şekillendirdiği bir gerçektir. Kadınlar ile erkekler arasında bir farklılık olmadığı söylenilse dahi sosyal ve kültürel olgular cinsiyetleri belirli bir kalıba sokmakta ve onları farklılaştırmaktadır. Dinler ve toplumsal kabuller birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Bu durum dinî gruplara da sirayet etmektedir. Araştırmamızdaki bulgulara göre katılımcılar, İslam'da kadının önemli bir yerinin olduğunu belirtmiştir. Ancak kadının çalışması konusunda katılımcıların çoğunluğu, kadın eğer ekonomik anlamda mecburiyet içerisinde ise çalışabileceğini söylemiştir. Ayrıca erkeklerin bulunmadığı ortamda çalışılmasının daha

55 Hatice Kaya, *Dinî Gruplar İçinde Tarikata Üye Olan Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Toplumsal Yönleri (Sivas İl Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi SBE., 2007, s.77.

56 Ahmet Aktaş, *Tarikatların Toplumsal İşlevi: Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2014, 121.

uygun olacağı kanaati ağırlıktadır. Katılımcılardan bazıları, çalışan kadının ailesini ihmal edeceği; tesettürden taviz vereceği veya kendisine mahrem olan ortamlarda bulunacağı düşüncesiyle çalışmasına olumlu bakmamaktadır.

Aslında günümüzde, çalışan kadının çalışmayanlara göre haklarını korumada daha avantajlı oldukları söylenebilir. Ev hanımlığına verilen değer zamanla azalması meslek sahibi olmayı daha önemli kılmaktadır. Ancak kadının çalışmasına dair bazı güçlükler olduğu bilinmektedir. Nitekim çalışan kadının ev içi yükümlülükleri ve çocukların bakımı konusunda yeterli derecede yardım alamaması iş hayatını avantajdan dezavantaja dönüştürebilmektedir. Bu nedenle dinî grupların etkileriyle birlikte toplumun, kadının çalışma şartları konusundaki bu gibi problemlere tam anlamıyla çözüm üretememesi de katılımcıların bu konuda farklı görüşte olmalarını sağlayabilir.

Katılımcıların, çok eşlilik, miras ve kadının dövülmesi ile ilgili ayetler hakkındaki yorumlarına baktığımızda, bu ayetlerin sorgulanmaması gerektiği görüşü ağırlıktadır. Katılımcılardan bazıları şartlar oluştuğunda çok eşliliğin ve kadının dövülmesinin geçerli olabileceğini öne sürmüştür. Kadınların cehennemde çok olması hadisi ile ilgili olarak, gerekçeleri delillendirme yoluna gidilmiş ve kadının dedikodu yapması, nankör, itaatsiz olması gibi kişiliğine dair eleştirilerde bulunulmuştur.

Bu görüşlerden yola çıkarak, toplumdaki ataerkil zihniyetin kadınlar üzerinde ve bazı dinî gruplarda etkisinin devam ettiğini; katılımcıların dini grupların oluşturdukları kadın imajından da etkilendiğini; hatta toplumsal cinsiyet algısının devam etmesinde erkeğin olduğu kadar kadının da önemli bir rolü olduğunu; bununla birlikte kadına dair yorumların, katılımcıların eğitim düzeyi ve bilgisine göre değişiklik arz ettiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle mülakat yaptığımız katılımcıların eğitim düzeylerinin yüksek olması ve yaptıkları bireysel araştırmalar, onların kadına dair görüşlerini etkilemiştir diyebiliriz.

Katılımcıların eğitim düzeyi ile birlikte tutum ve davranışlarındaki değişimler, çevresel etkenler, yaşanan tecrübeler ve yaşın ilerlemesiyle de ilgili olabilmektedir. Çünkü katılımcılar arasında, yaşadıkları değişimleri yaşın ilerlemesine ve tecrübelere bağlayanlar söz konusudur. Bu çalışmada ağırlıklı olarak yetişkinlerle mülakat yapılmıştır. Bu dönem, kişinin, dış dünyasından uzaklaşıp iç dünyasına yöneldiği ve hayatı sorguladığı bir zaman dilimidir.⁵⁷ Araştırmamızda Türkiye’de yapılan sonuçlara paralel olarak⁵⁸ katılımcıların yaşı ilerledikçe dine yönelimin arttığı görülmüştür.

57 Bkz. Bekir Onur *Gelişim Psikolojisi*. Ankara, 2006. s. 59-61. Yaparel, Recep, *Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1987.

58 Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*. İstanbul, 2004, s.164

Katılımcılardan bazıları, kendilerini ifade ederken yaşlarının getirdiği olgunluk ile birlikte evli olmaya ve anne olmanın farklı bir durum olduğuna da vurgu yapmıştır. Özüdoğru evlilerin, bekâr ve dullara göre dinin inanç ve ibadet boyutuna yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olduklarını aktarmıştır.⁵⁹ Peker'e göre kişiler, evlenip anne baba olduktan sonra çocuklarını iyi yetiştirmek ve onlara iyi birer örnek olmak kaygısıyla dinî görevlerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar.⁶⁰

Yeterli derecede din eğitimi almayan kadınların dini konulardaki bilgilerinin kulaktan dolma olduğuna dair araştırma sonuçları mevcuttur.⁶¹ Akyol'a göre kadınlar toplumda özerk bireyler haline gelmek istiyorlarsa öncelikli olarak fitne yaratan kadın imgelerinden arınmalıdırlar. Bunu yapabilmek için dinler ve dinler yoluyla kültürün her alanına sızmış olan cinsiyet kalıpları ile yüzleşmek zorundadırlar. Bu nedenle öncelikli olarak dini verileri doğru kaynaklardan öğrenmek kadınlar açısından önem taşımaktadır.⁶²

Sonuç olarak eğitim düzeyi, yaş veya tecrübe gibi etkenlerle birlikte dini grupların, katılımcıların hayatlarının her alanında etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca toplumda hâkim olan erkek egemen kalıp yargıların, dinî gruplarda da olduğu; hatta dini terimlerle gerekçelendirildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte toplumsal değişime ayak uyduran, kadının eğitim almasını teşvik eden veya daha eğitilmiş kesime hitap eden dinî gruplardaki kadın algısında farklılaşmalar olduğu ortaya çıkmıştır.

59 Halide Nur Özüdoğru, *Kırsal Yaşamda Kadın ve Din (Konya Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2009, s.208.

60 Peker, a.g.e., 2000, s.174.

61 Öztürk, a.g.e., 198.

62 Akyol, a.g.e, 88.

Kaynakça

- Açıkgöz, Sakine. *Toplumsal Değişim Sürecinde Kadın Dindarlığı: Adıyaman/Çelikhan Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, 2010.
- Aktaş, Ahmet. *Tarikatların Toplumsal İşlevi: Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2014.
- Altıntaş, Süleyman. *Mistik Tecrübe ile Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2005.
- Amuli, Cevadi. *Celal ve Cemal Aynasında Kadın*. Çeviren: Ejder Okumuş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Armağan, Servet. *Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliği ve Başörtüsü (Türban) Yasağı*. İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2007.
- Arsel, İlhan. *Şariat ve Kadın*. İstanbul: Orhanlar Matbaası, 1987.
- Atacan, Fulya. *Sosyal Değişme ve Tarikatlar: Cerrahiler*. İstanbul: Hil Yayınları, 1990.
- Atalay, Talip. *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*. İstanbul: DEM Yayınları, 2005.
- Altınova, Hasan Hüseyin, Duyan, Veli. Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlilik Çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 24, 2, (2013) 9-22.
- Akgül, Mehmet. *Türkiye’de Din ve Değişim*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.
- Akyol, Sümeyya. *Din ve Kadın İlişkisinin Din Sosyolojisi Açısından Analizi: Kahramanmaraş Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Üniversitesi SBE, 2004.
- Arslan, Ali. *Türk Modernleşme Sürecinde Kadın Perspektifi ve Cemiyetleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2003.
- Badinter, Elisabeth. *Kadınlık mı Annelik mi?* Çeviren: Ayşe Ekmekçi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Bahadır, İbrahim. *Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler*. İstanbul: Su Yayınları, 2005.
- Bilgin, Beyza. İslam’da ve Türkiye’de Kadınlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 36 (1). 29- 43, 1997.
- Bora, Aksu. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde*. Ed.. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi (seçbir). 2012, 1-14.
- Bullock, Katherine. *Rethinking Muslim Women and Veil*. USA: The International Institute of Islamic Thought, 2010.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Certel, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınları, 2003.
- Coşar, Fatma Mansur. Women in Turkish Society, in *Women in the Muslim World*. Eds. Lois Beck, Nikki Keddie, USA: Harvard University Press, 1944, 124-141.
- Coşkun, Ali. *Sosyal Değişme Kadın ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Çelik, Celalettin. Türkiye’de Dinî Grupların Sosyolojisi, *Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*. 7 (2011), 5-29.
- Denmark, Florence L. ve diğ. Historical Development of the Psychology of Women. Eds. Florence L. Denmark and Michele A. Paludi. In *Psychology of Women: A Handbook of Issues and Theories*. Westport, Conn: Praeger Publishers, 2008, 3-40.

- Efe, Adem. *Dini Gruplaşma ve Cemaatleşme Olgusunun Sosyolojik Açıdan İncelenmesi (Isparta Örneği)*. Isparta: Tuğra Matbaası, 2008.
- El-Solh, Camillia Fawzi, Mabro, Judy. İslam and Muslim Women. Eds. Camillia Fawzi El-Solh, Judy Mabro. in *Muslim Women's Choices: Religious Belief and Social Reality*. Berg UK, 1994.
- Gök, Fulya Akgül. *Evlü Kadın ve Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlgili Algıların Aile İşlevlerine Yansıması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Gray, John. *Men, Women and Relationships*. New York: Harper Collins, 1993.
- Gültepe, Necati. *Türk Kadın Tarihine Giriş: Amazonlardan Bâciyân-i Rum'a*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.
- Güloğlu, Nazife Vildan. *Tasavvufta Kadın*. İstanbul: Nun Yay., 2011.
- Gürhan, Nazife. Toplumsal Cinsiyet ve Din. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, IV, (2010), 59-80.
- Hallahmi, Benjamin Beit, Argyle, Michael. *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London & New York: Routledge, 1997.
- Hatemi, Hüseyin. *Kadının Çıkış Yolu: İlahi Hikmette Kadın*. İstanbul: İşaret Yay., 1995.
- Hatipoğlu, M. Said. Kadına Dinin Verdiğini Fazla Bulanlar. *İslamiyat Dergisi*, 3, 2 (2000), 7-13.
- Jansen, Henriette ve diğ. *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009.
- Kara, Mustafa. *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Karslı, H. İbrahim. *Kur'an Yorumlarında Kadın*. İstanbul: Rağbet Yay., 2003.
- Kaya, Hatice. *Dini Gruplar İçinde Tarıkata Üye Olan Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Toplumsal Yönleri (Sivas İl Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2007.
- Krech, David ve diğ., *Cemiyet İçinde Fert*. Çeviren: Mümtaz Turhan. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1971.
- Kurtuluş, Cengiz ve diğ. Hegemonik erkekliğin peşinden. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (2004), 50-70.
- Kürkçü, Adnan. *Toplumsal Cinsiyet ve Din: Son Dönem Dindar Kadın Yazarların Bakışıyla Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Algısının Dönüşümü ve Din*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2013.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları, 2004.
- Meriç, Nevin. *Fetva Sorularında Değişen Kadın Yaşamı*. İstanbul: Elest Yay., 2004.
- MGK, 26 Mayıs Tarihli Toplantı <https://www.mgk.gov.tr/index.php/26-mayis-2016-tarihli-toplanti>, 2016; 28.06.2017.
- MGK, 20 Temmuz Tarihli Toplantı <https://www.mgk.gov.tr/index.php/20-temmuz-2016-tarihli-toplanti>, 2016; 28. 06.2017.
- Okumuş, Ejder. Kadın Dindarlığının Sosyolojik Belirtileri. *Diyanet Aylık Dergi (Ek)*, 207, (2008) 9-13.
- Onur, Bekir. *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: İmge Yayınları, 2006.
- Oruk, Sema Güzel. *Toplumsal Cinsiyetin Oluşumunda Psikososyal ve Dinsel Faktörlerin Rolü ve Önemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2007.
- Ozorak, Elizabeth Wiess. The power, But Not the Glory: How Women Empower Themselves Through Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35, 1 (1996), 17-29.

- Öngen, Burcu, Aytaç, Serpil. Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi. *Sosyoloji Konferansları*, 48 (2013-2), 1-18.
- Özdeş, Talip. *Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı*. Ankara: Cinas Yayınları, 2005.
- Özköse, Kadir. Tasavvuf Kültüründe Kadının Yeri. *Somuncu Baba Dergisi*, 81, (2007), 20-24.
- Öztürk, Emine. *Türk Kadınının Feminizme Bakış Açısı: Erzurum Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Özüdoğru, Halide Nur. *Kırsal Yaşamda Kadın ve Din (Konya Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2009.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Samsun: Aksiseda matbaası, 2000.
- Sabbah, Fetna Ayt. *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*. Çeviren: A. Erol. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1992.
- Sağlam, Hadi. *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği*. İstanbul: Neşe Yayınları, 2013.
- Sargut, Cemalnur. *Kenan Rifai ile Aşka Yolculuk*. İstanbul: Sufi Kitap, 2006.
- Sarmış, İbrahim. *Rivayetlerin Ortaya Çıkardığı Olumsuz Kadın Algısı*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2010.
- Schimmel, Annemarie. *Ruhum Bir Kadındır*. Çeviren: Ö. E. Akbulut. İstanbul: İz Yayınları, 1999.
- Smith, Margaret. *Bir Sufi Kadın: Rabia*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Small, Ruth F., *Woman in the Changing Islamic System*. Delhi: Bimla Publishing House, 1983.
- Sucu, Ayşe. *İnsan Olmaktır Dindarlık: Dindarlık Bilinci ve Kadın Dindarlığı*. Ankara: Lotus Yayınları, 2011.
- Şeriati, Ali. *Kadın: Fatıma Fatımadır*. Ankara: Fecr Yayınları, 2010.
- Şimşek, Ayşe. *Toplumsal Cinsiyetin Sanal Ortamda Yeniden İnşası: İtiraf.com*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2011.
- Taslaman, Caner. *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2011.
- Tekeli, Şirin. *Kadınlar İçin*. İstanbul: Alan Yayınları, 1988.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli. *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Otto yayınları, 2012.
- Türkdoğan, Orhan. *Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2004.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili*. İstanbul: Mavi Yayıncılık 2006, 158-159.
- Woodhead, Linda. Gender Differences in Religious Practice and Significance. *IAET International Scientific Researchers*, 13, (2013), 58-85.
- Vaus, David De, Marriage and Mental Health. *Family Matters*. 2002, (62). 26-32.
- Yaparel, Recep. *Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1987.
- Yapıcı, Asım. *Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Din*. Çamlıca Yayınları, 2016.
- Yetik, Erhan. *Tarikatlar ve Dini Hayat*. Samsun: Kardeşler Ofset, 1996.